

Covid -19 Salgını: Beck'in Risk Toplumuna Kısa Bir Ziyaret Mi Yoksa Kalıcı Yerleşim Mi!

Covid -19 Pandemic: A Short Visit to Beck's Risk Community or Permanent Residential!

Özge ÇELİK*

Öz

Covid-19 salgını, küresel sağlık krizi olması sebebiyle tıp alanının konusu olduğu akla ilk gelse de sebep ve sonuçlarıyla güçlü sosyolojik boyutlara sahiptir. Çalışmada küresel bir felaket olması ile ilk kez deneyimlenen, etkisi uzun yıllar süreceği tahmin edilen, toplumsal tüm alanlara olumsuz etkisi ile geleceğe yönelik belirsizlikler içeren, Covid-19 salgını anlamak için Sosyolog Ulrich Beck'in risk toplumu teorisi incelenmiştir. Beck, yayımlandığından beri büyük ilgi gören teorisinde, sanayi toplumunun risk toplumuna dönüşüm sürecini, risk toplumu olmanın ne anlama geldiğini, bu süreçte toplumda yaşanan değişimleri betimlemiştir. Çalışmada Aralık 2019'dan beri küresel düzeyde yaşanan Covid-19 salgını; Beck'in risk toplumu teorisiyle benzeşen ve ayrılan yönleriyle ilişkilendirilerek incelenmiştir. Covid-19 salgınının zoonotik kökeninden başlayıp sosyal, siyasal, ekonomik çoklu etkileri salgın dönemiyle ilişkilendirilerek anlatılmıştır. Risk toplumu teorisinin, Covid-19 salgını açıklamaya yardımcı bir yaklaşım mı olduğu tartışılmıştır. Teoriye göre Covid-19 salgını imal edilmiş bir risk olarak kabul edilebilir. Covid-19 salgınının sosyal, siyasal, ekonomik etkileri risk toplumu teorisiyle uyumluluk göstermektedir.

Anahtar sözcükler: Beck, risk toplumu, Covid-19 salgını, sosyal eşitsizlik, belirsizlik, modernleşme.

Abstract

Although the Covid-19 pandemic is a global health crisis, it comes to mind first that it is the subject of medicine, but it has strong sociological dimensions with its causes and consequences. In the study, the risk society theory of Sociologist Ulrich Beck was examined in order to understand the Covid-19 pandemic, which was experienced for the first time as a global disaster, its effect is expected to last for many years, and contains uncertainties for the future with its negative impact on all social areas. In his theory, which has attracted great attention since its publication, Beck described the transformation process of the industrial society into a risk society, what it means to be a risk society, and the changes experienced in the society in this process. Covid-19 pandemic experienced globally since December 2019; It has been examined in relation to the similar and divergent aspects of Beck's theory of risk society. Starting from the zoonotic origin of the Covid-19 pandemic, the multiple social, political and economic effects were explained by associating it with the epidemic period. It has been discussed whether the risk society theory is an approach that helps explain the Covid-19 pandemic. According to the theory, the Covid-19 pandemic can be considered as a manufactured risk. The social, political and economic effects of the Covid-19 pandemic are in line with the risk society theory.

Keywords: Beck, risk society, Covid-19 pandemic, social inequality, uncertainty, modernization.

*Doktora Öğrencisi, Cumhuriyet Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü. E-posta: ozge_celik18@hotmail.com, ORCID: 0000-0001-8354-6057.

Giriş

Modernliğin temsilcisi ve en genel ifadesi olan rasyonellik/akılcılık 21. Yüzyılda hiç de rasyonel olmayan bir problemle karşı karşıya; Covid-19 salgını. 21. Yüzyıl toplumunun karşılaşacağı problemin olsa olsa robot-insan çatışması gibi problemler fütüristlerce tahmin edilirken, daha ilkel bir problemle karşı karşıya gelmiş bulunmaktadır. İlkel bir problem olarak nitelendirilme sebebi, günümüz toplumları için hijyen teknolojisindeki gelişme ve sağlık alanındaki ilerlemelere bağlı olarak virüslerin küresel boyutta bir salgın halini alması çok uzak bir ihtimal olarak görülmesidir. Ancak Aralık 2019 itibariyle bu uzak ihtimal gerçekleşti. Etkileri ile insanlığı tahminlerin ötesinde küresel bir belirsizliğe sürükledi.

İçinde bulunulan durumu tüm yönleriyle anlatan bir risk teorisi henüz olmasada, Giddens, Bauman'a ait teoriler üzerinde de etkisi bulunan, ilk risk toplumu teorisi üzerinden Covid-19 salgınının nasıl bir risk olduğu açıklanmaya çalışılacaktır. Salgının dünyayı sürüklediği belirsizliği anlamak ve açıklamak için ilk risk toplumu teorisinden yararlanmanın faydalı olacağı öngörülmüştür. Ulrich Beck, 1986 yılında yayınladığı "Risk Toplumu; Başka Bir Modernliğe Doğru" sanayi toplumunun başka bir modernliğe risk toplumuna geçtiğini anlatan bir teori kitabıdır. Çalışmada bu kitap referans alınmıştır. Bu çalışmada Beck'in risk toplumu teorisi ile Aralık 2019'dan beri küresel olarak yaşanan Covid-19 salgınının getirdiği yaşam deneyimlerinin benzer ve farklı yönleri karşılaştırılacaktır. Ayrıca aşağıdaki sorular makalede ele alınacaktır.

- Zoonotik enfeksiyonların (hayvandan insanlara bulaşan hastalıklar) yayılmasını ve dünyayı etkisini anlamada sosyolojik yaklaşım nasıl yardımcı olabilir?
- Beck, modernite ve risk arasındaki ilişkiyi açıkladığı sosyal teorisi bağlamında Covid-19 salgını ve modernlik ilişkisi kurulabilir mi?
- Risk toplumu, Covid-19 salgınının sosyal, kültürel ve siyasi yansımalarını anlamaya ve açıklamaya yardımcı bir yaklaşım mı?

Covid-19 salgını, Beck'in risk toplumu teorisi üzerinden toplumsal ilişkiselliğinin anlaşılması amaçlanmaktadır. Risk toplumu teorisi ile Covid-19 salgını sürecinde toplumların yaşadığı deneyimler arasındaki benzerlikler örneklendirilecektir. Literatürde risk toplumu ve Covid-19 salgını bir arada ele alan çalışmalar; "Covid-19 Salgını Özelinde Ulrich Beck'in "Risk Toplumu" ile Anthony Giddens'in "Geç Modernite" Kavramlarını Yeniden Düşünmek" (Ersöz, 2020), çalışmada Covid-19 salgınının küresel belirsizlik ve insanlar üzerinde korku yarattığı sonucuna ulaşılmıştır. "Risk Toplumu Bağlamında Covid-19 Haberlerine Yönelik Bir İnceleme" (Akgül ve Can, 2021), çalışmada Covid-19 salgın döneminde Ulrich Beck'in Risk Toplumu bağlamında iki haber sitesinin bir aylık haberleri nitel ve nicel içerik analizi yapılarak salgınla ilgili haberlerin nasıl sunulduğu incelenmiştir.

20. Yüzyıl Sonundan Günümüze Doğa, Salgın, Toplum ve Sosyoloji

19.yüzyıl sosyal teorileri doğa toplum karşıtlığı içermektedir. Doğa, hükmedilmesi gereken, insan için tahsis edilmiş, keşfedilmesi gereken bir yabancı olarak görülmektedir. Doğa üzerinde yapılan tüm değişimler insanlar için meşru kabul edilmektedir. 20. Yüzyıl sonuna gelindiğinde ise bunun böyle olmadığı, doğanın evrensel tahribatının sadece doğa tahribatı olmadığını gösterdi. Doğal koşulların ihlali toplumsal, ekonomik, siyasi bir hal aldı ve insanlık için bir tehdiye dönüşmesi sebebiyle günlük yaşamı etkiler oldu. Küresel ısınma, iklim değişikliği, suların kirlenmesi, ozon tabakasındaki değişimler, çevre kirlilikleri, seller, virüsler, güvensiz gıda potansiyel bir tehdit olarak cılız seslerle ifade edilirken 2019 Aralık itibariyle Covid-19 pandemisi gerçekleşti. Doğa-insan dengesindeki değişimlerin şuan toplumsal, ekonomik, tıbbi ve siyasi bir meseleye döndüğünü, ortaya çıktığı günden beri insanların bir gününün dahi eskisi gibi geçmediğini görmekteyiz. Doğa tehditleri, kökenleri ve sonuçları bakımından toplumsal sorunlardır. İnsanların doğa ile kurduğu yanlış bağın ve ilişkinin sonuçlarıdır (Beck, 2019, s. 122-123).

Hayvanlardan insanlara virüs bulaşı ile başlayan zoonotik hastalık ve salgınların Covid-19 ile ilk olmadığını tarihi incelediğimizde rahatlıkla görebiliriz. Virüs salgınları dünya tarihine yön veren etkileriyle

eski zamanlardan beri varlığını sürdürmüştür. Antik Çağda dahi bilinen Veba, Ortaçağ'da 1347-1353 yıllarında Avrupa nüfusunun üçte birinin kaybedilmesine sebep olmuştur. İspanyol Gribi (1914), Ebola (1976), HIV (1980), Hantavirüs (1993), SARS (2003), MERS (2012) ve COVID-19 (2019) en bilinen etkili olan virüs salgınlarıdır. Dünya Sağlık Örgütü 1980 yılında çiçek hastalığından insanların kurtulduğunu ilan etsede 19.yy.'da hastalığın 300 milyon insanı öldürdüğü tahmin edilmektedir. Avrupa'lı kaşiflerin taşıdığı çiçek hastalığıyla Amerika'nın yerli nüfusunun %90'ının öldüğü tahmin edilmektedir. Virüsler varlığını her zaman sürdürdü ancak modern toplumda bilim sayesinde virüslere yaklaşım, değişim ve dönüşümler yaşadı. Çiçek hastalığı, 19.yüzyılda büyük ölüm oranlarına sebep olurken, 20.yy. sonlarına doğru insan üzerindeki olumsuz etkisi tamamen yok edildi. İnsanlığın akıl ve bilim ile virüs ve hastalıklarla başedebileceğini anlaması sonucu insanlar salgınları günlük kaygı ve endişelerinin çok ötesine konumlandırdı.

Covid-19 salgınının başlangıcı Çin'de sebebi bilinmeyen zatürre vakaları 31 Aralık 2019'da Dünya Sağlık Örgütü'ne bildirilmesiyle başlamıştır. Vakaların Vuhan şehrindeki deniz ürünleri ve vahşi hayvanların satıldığı bir pazarla temaslı olduğu tespit edilmiştir. Virüs kaynağı olarak yaras ve ticareti yasak olan pangolin hayvanının taşıyıcısı olduğu iddia edilmiştir. Virüsün ana kaynağı henüz kesin olarak belirlenememiştir. Virüs hızla diğer ülkelere de yayılmış ve 11 Mart 2020'de Dünya Sağlık Örgütü virüsü pandemi olarak tanımlamıştır. 11 Mart tarihinde Türkiye'de yurtdışı temaslı ilk vakaya rastlanmıştır.

SARS (2003) ve MERS (2012) günümüze en yakın pekçok ülkeyi etkileyen ve can kayıplarına sebep olan salgınlardır. Covid-19 virüsü SARS ve MERS ile aynı koronavirüs ailesinden olduğu için benzer özelliklere sahiptir. Ancak genetik farklılıklar bulunmaktadır. Covid-19 salgınının enfekte ettiği insan sayısı iki ay içerisinde SARS ve MERS'i geçmiştir. Bunun sebebi Covid-19'un son derece bulaşıcı olması sonucu virüsün bireyler arasında kolaylıkla bulaşabilir olmasıdır (Akkuş, 2020, s. 3).

Tıpçılar, kimyagerler, biyologlar vd. laboratuvarlarda elde ettikleri bilgileri dünyayla paylaşmaları sonucu virüsün bulaşıcılığının yüksek olduğu, bu nedenle önlem alınmazsa hızla enfekte olan insan sayısının artacağını ve yüksek sayıda can kayıpları ile karşılaşılabilceğini belirtmiştir. Bunun üzerine yerel, bölgesel, küresel önlemler kendi dinamiği içerisinde belirlenmiş ve hızla uygulanmaya başlanmıştır. Doğa bilimleri alanları üyeleri büyük bir özveriyle hastahanelerde hastaları iyileştirmeye çalışmış, diğer yandan tedavi, aşı ve ilaç çalışmalarına başlamıştır. Sosyal bilimler ise salgının insanlara ve topluma olası etkilerini keşfederek, anormal hal alan toplumsal yaşamın en az zararlı sonlandırma çabası içerisine girmiştir.

Riskin bilimselleştirilmesi sonucu olan sigorta kavramı ile geleceğin belirsizliğinden kurtulmak modern dönem özelliğidir. Aşının bulunacağına olan güven, akla olan güvenin ve yine onun belirsizliği ortadan kaldıracığı anlamına gelmektedir. Modern bir inanç halidir (Maldonado, 2020, s. 4). Salgınlar, modern dünyada gelişen tıbbi birlikte insanların toplumsal hayatında belirleyiciliği kalmadığı sanılan bir olgudur. Modern insan, planlarında, düşüncesinde salgın hastalık için önlem almak gibi bir uğraş içerisinde olmamaktadır. Kuşkusuz bunda etken bilime olan güvendir. Ancak salgınlar modern toplumlar öncesinde tarihin seyrini değiştirecek kadar güce sahiptir. Toplumların geleceğini düşünürken hesaba katması gereken bir etkiye sahip olmuştur.

Beck, risk toplumunun bilgi sosyolojisi olduğunu belirtmiştir. Toplum ve bilgi arasındaki ayrılımlar, birleşmeler, doğru sanılanlar, yanlış olduğu bilindiği halde doğru gibi davranmalar hepsi bu sosyolojinin içinde bulunmaktadır. *"Büyüyen servet karşısında, küresel ölçekte görünmeyen yoksullaşma var"* (Beck, 2019, s. 80). Toprak, su, hava, ormanlar, okyanuslar, gıda içindeki zehirli etken maddeler vd. nesnel bir şekilde ölçümlerde görüldüğü gibi artık gözlede görülebiliyor. İhtiyacımız olan temel kaynaklar çoğalıp bollaşmıyor, azalıyor, fakirleşiyor. Bilimler, risklerin ortaya çıkmasında çok büyük paya sahip olduklarından, risklere tepki göstermenin uzağındadır. Hatta riskleri meşrulaştırırlar. Artan modern riskler ve tehditler karşısında artık başarısız olduklarını bilmektedirler. Bilim gizli yan etkiler ve kanıtlanmamış bağlantılar diye önemsizleştirdiği, meşrulaştırdığı şeyler hasta insanlar, hastalıklar şeklinde toplumda belirti gösteriyor. Bu belirtiler bilimsel olarak kanıtlanana kadar insanların bilimsel cahillikle çatışmak zorunda kaldığını belirtmektedir (Beck, 2019, s. 87). Beck, sosyologların kimyasal, biyolojik veya tıbbi risk formüllerine başvurarak eleştirel sosyolojik araştırmalar yapabileceğini belirtir. Örtük içeriklerin içeriğine tam vakıf olunamasa da bir çare bir yol olarak önermiştir (Beck, 2019, s. 127). Beck, sanayi toplumunun üretim anlayışı ve halka sunuşunun sosyal bilimler tarafından eleştirel olarak ele alınması gerektiğini düşünmektedir. Eleştirel bakış olmadığı sürece insanlığı çok daha zor yaşam şartları beklemektedir.

Risk Toplumu Teorisi

Beck, endüstri dönemi sonrasını post kavramı ile anlatmaktadır. Sonrası, geç, ötesinde anlamları ile kullanılan post kavramının modern çağın 1970'ler sonrasını anlatmak için gereksinim hissettiren, değişimleri teorisinde anlatmıştır. Modernliğin, kendinden önceki toplumsallığı eleştiri süreci Aydınlanma ile hızlanmış, rasyonelliğin pozitivistliğe evrilmesi ile modernliğin kendisi eleştirilmeye başlanmıştır. Beck, sosyal teorisi modernlikten kopuşla birlikte sanayi toplumundan nasıl risk toplumuna geçilmiş olduğunu anlatmaktadır. İnsanı, sanayi toplumundan bir risk toplumu yaratmanın öznesi ve nesnesi olarak görmektedir. Bu geçişte modernlik ile sanayi toplumu, sanayi toplumu ile risk toplumu arasında beliren çatışmaları değerlendirmektedir. Modernitenin yeni halinde riskin dağılımının nasıl olduğu, nasıl önlenebileceği, ortaya çıktığında risk konumlarının ne olacağını ele almıştır. O hem modernliğe sıkı sıkı tutunanlara hem de modernliğin olumsuz temsilleriyle birlikte görüp ondan kurtulmak isteyenlere karşı koyma bakış açısını benimsemiştir (Beck, 2019, s. 8).

Beck'in tavrı, modernliğin savunucusu ve tamamen bir eleştirmeni olmaktan ziyade düşününsel bir modernliği ele alır. Kendi üzerine eleştirel düşünce geliştiren bir modernliktir. Asıl mesele olarak Beck, dönemin eleştirellikten uzaklaşmasını, irdelemeden tastik etmenin tehlikeli olduğunu, dönemi yansıtan bu belirsizliklerin sosyolojik yaklaşımla nasıl anlaşılacağını görmektedir. Bu teoride modernleşme 19. yüzyılda tarım toplumunu ortadan kaldırıp sanayi toplumunu yerine getirdiyse artık bu sürecin bir devamı olarak yeni bir toplumsal biçim ortaya çıkmakta olduğunu ifade etmektedir (Beck, 2019, s. 9). Risk kavramı, modern dönem öncesinde de bulunmaktaydı. Küresel değil, kişisel risklerdi. Cesaret ve macera içerirdi. Bu dönemde ise ileri teknoloji ile yeryüzündeki tüm hayatın kendini yok etmesi tehlikesi riski tanımlıyor (Beck, 2019, s. 24).

19. Yüzyıl'da yönetici statüsündekilerin ayrıcalıkları ve dinin toplumsal hayattaki etkisi nasıl azaldıysa, güven sarsıldıysa günümüzde de sanayi toplumundaki bilim ve teknolojiye olan güven sarsılmaktadır. Modernleşmenin hedefleri, sanayi toplumu içerisinde müphem bir hal almıştır. Klasik modernleşme ile dönüşlü modernleşme arasındaki ayrımlar daha uzun yıllar süreceğe benzemekle birlikte, teoride bugünkü yansımalarına yer verilmiştir. 19.yy. da başlayan ve 20.yy. son otuz yılına kadar süren modern toplum olma özelliğini tüm özellikleriyle yansıtmaktaydı. Çalışma düzeni, bilim ve teknoloji yaklaşımı, üretim, ekonomik gelişim ve demokrasi modern toplumun özellikleri olarak artık tarihin sonuna (Fukuyama) geldiği bile söylenmiştir. Toplumsal değişimlerle son halini alan modernitedeki değişimler sosyolojik olarak biraz daha ilerleme biraz daha modernleşme, sanayileşme sayılmaktaydı. Aile, iş, fabrika, meslek, ücretli emek, sınıf değişmedi denilmesine rağmen, olgular içindeki kurulan ilişkilerin de değişmediği varsayıldı (Beck, 2019, s. 10-11). Aynı kurumlar modernleşmenin başlangıcında ve sonunda varlığını devam ettirmekle beraber iç dinamikleri piyasa ekonomisine entegre bir yaşam içinde büyük değişimler geçirmiştir. Geniş aile, çekirdek aileye; iş yeri, küresel iş organizasyonlarına evrildi; sanayi yanında hizmet sektörü ortaya çıktı, tam zamanlı iş; yarı zamanlı veya uzaktan çalışmaya bölündü, bireyselleşme arttı, meslekler içerisinde kadın istihdamı nispeten arttı, meslekler çeşitlendi, alt sınıf ve üst sınıflar arasındaki gelir dağılımı eşitsizliği yükseldi.

Beck, modernliği birinci modernlik ve ikinci modernlik olarak ayırmaktadır. Birincisi modernliğin toplumsal düzen olarak kurulumu, ikincisi modernliğin toplumsal düzeni her an bozacak bir hal almasını anlatmaktadır. Modernliğin karanlık yüzü etkilerini göstermeye başladı denilebilir. Modernleşme kendi kendisini konu ve sorun ettiği, dönüşlü bir hale geldi. Tekno-ekonomik gelişmenin getirdiği sorunlar üzerine düşünmek ve çözmek gerekmektedir. Toplumsal servet üretimine, ileri modernlikte toplumsal risk üretimi eşlik etmektedir. İlk modernlikte refah bölüşümü ikinci modernlikte risk bölüşümüne doğru bir değişim vardır. Bu değişimin ilk basamağını insani ve teknolojik gelişim yanı sıra hukuk ve sosyal güvence sisteminin düzenli hale gelmesiyle temel ihtiyaçları (gıda vb.) elde etmek insanlar için sorun olmaktan çıkmıştır. İkinci basamak teknoloji ile birlikte üretimdeki küresel azami artış tehlikesinin daha önceki dönemlerde olmadığı kadar gerçekleşme ihtimalini ortaya çıkarmıştır (Beck, 2019, s. 21).

Marx ve Weber, sanayi toplumundaki üretilen serveti toplumsal açıdan eşitsiz ve meşru bölüşümünün nasıl olduğu ile ilgili çözümler yapmıştır. İleri modernliğin getirdiği risk toplumunun sorunsallaştırdığı ise servet değil, riskler ve tehlikelerdir. Bu modernleşmenin riskleri, tekno-ekonomik gelişime bağlı olarak

insan eliyle üretilmiştir. Sanayide gerçekleşebilecek bir felaket toplumları hesapta olmayan zorluklara ve sıkıntılarla karşı karşıya getirecek hale gelmiştir. Nitekim Çernobil nükleer kazasının etkileri kazanın olduğu üretim yerinde, ülkede kalmamış küresel etkileri olmuştur. Modernitenin temsilcisi rasyonelliğe ve bilime olan güven, risklerin hesaplanamaz doğası karşısında kutuplardaki buzlardan daha hızlı erimektedir. Yüksek riskli sanayilerin küreselleşmesiyle, hesaplama skalasına girmeyen risklerde dünyanın her yerine yayılmış durumdadır (Beck, 2019, s. 22-26). Beck, teorisini öncelikle beş tez halinde ortaya konulabileceğini savunmuştur.

1. Küresel ölçekte insanlığın varlığını tehdit eden insan yapımı, sonuçları itibariyle telafi edilemez boyutlara varabilecek büyük risklere sahip bir toplumuz.
2. Risklerin paylaşımından bir eşitsizlik mevcut, toplumsal risk konumları bazı insanlar için daha fazla riskten etkilenme anlamına gelecektir.
3. Riskler, çok farklı ve fazla olduğundan onunla ilgilenmek yeni bir iş alanı ve bunun üzerine bir ekonomik sömürü getirecektir.
4. Riskler, her zaman kaybettirir. Riskler sosyal teori içerisinde doğuşundan sonuçlarına kadar incelenmelidir.
5. Riskler, siyasal alana taşınma özelliğine sahiptir. Sağlık sorunları yanında sosyo-ekonomik etkileriyle anormalin normal düzen olması potansiyeli taşırlar (Beck, 2019, s. 27-29).

Riskler için artık kültürel eleştiri ile yapılan teşhisler yeterli kalmıyor, eleştirilerin gerçekleşmiş hali ile karşı karşıya gelmiş bulunmaktayız. Risk üretimi, teknik-ekonomik gelişimin önünde gitmektedir. Riskler, örtük yan etkiler olarak ilk başlarda tölere edilip, kabullenilmesi sağlanıyordu. Riskler küreselleştikçe ve toplumun eleştirilerini gördükçe, örtük yan etkilerin üstü açılmaya, kamusal olarak görülmeye sosyal ve siyasi tartışma gündemi olmaya başladı. Modernleşmenin risklerinin sonuçları, insanlar, hayvanlar ve bitkiler için geri dönülemez, telafi edilemez yaşam tehditleri oluşturmaktadır (Beck, 2019, s. 13-14).

Modern toplum kurumları, piyasa ekonomisi ile (bilim, askeriye, iş dünyası, devlet gibi) geleceği öngörme için yıllarca çabalamasının sonucu belirsiz, öngörülemez bir toplum içinde kendini ironik bir şekilde bulması oldu. İnsanlık içinde olduğu tehlikelerinden bildiklerimizi biliyoruz, peki ya bilmediklerimiz! Modern toplum, rasyonel olduğu için riskler hesaplanabilir, öngörülebilir ve kontrol edilebilir olarak kabul edildi. Ancak artık riskler insan üretimidir. İnsanlığın ürettiği imal edilmiş belirsizlik, güvensizlik sonucu nerede, ne zaman patlak vereceği bilinmeyen bir hal almıştır. Rasyonellik temelli modern toplumu üzerine inşa edilmiş irrasyonellikler gibi hayal edilebilir. İklim değişikliği, küresel ısınma, doğal afetler küresel mali krizler, virüs hastalıkları (deli dana hastalığı, domuz gribi, kuş gribi vb.) insanlar tarafından üretilen risklerdir. Riske verilen tepkiler; inkar, ihmal, dönüşüm şeklinde sıralanır (Beck, 2019, s. 355-356). Covid-19 salgınına İngiltere, ABD, Almanya ve İran'ın tepkileri önce inkar olmuş, maske ile gezmeye gerek olmadığı halka duyurulmuş, nüfusta sürü bağışıklığı oluşması gibi düşüncelerle başlarda önlem alınmamıştır. Daha sonra ise artan vaka sayısı ile salgına verilen tepki değişmiş-dönüşmüş kısıtlamalar ve zorunluluklar getirilmiştir. Modern toplumun kendi ürettiği risklerle başa çıkmak için daha fazla çabalaması onu risk toplumu haline getirmiştir. Risk toplumunda küresel risklerin üç özelliği:

1. Mahalsizleşme: Sebepleri ve sonuçları tek bir mahalle sınırlı değildir.
2. Hesaplanamazlık: Sonuçları hesaplanamazdır.
3. Telafi edilemezlik: Güvenli olmayan sonuçların geri dönülemez hale gelmesidir. İklim değişikliği, telafi edilemez hal aldığında geç kalınmış olacaktır.

Riskler, mekânsal olarak ulus devlet sınırlarını tanımaz. Zamansal olarak ne zaman ortaya çıkacağı ve ortaya çıktığında etkilerinin ne kadar süreceği belirlenemez. Toplumsal olarak etkilerinin neler olabileceği, sonuçlarının nerede sonlanacağı ve neleri etkileşime geçireceğini tahmin etmek imkânsıza yakındır (Beck, 2020, s. 357-358).

Covid-19 Salgını Modernlik İlişkisi

Doğanın yok edilmesi, çevrenin kirletilmesi doğa bilimleri kategorisine dahil edilen konular olarak görülüyor ancak sosyal, kültürel ve siyasi anlamlara sahip olduğu görülmelidir. Örnek; anne sütünde, DDT gibi bitki koruma ilaçlarında bulunan zehirli maddelere rastlanmaktadır (Beck, 2019, s. 30). Çevre sorunlarının insan sağlığı ve toplumsallığı üzerindeki olumsuz etkileri ilk kez sanayi toplumu ile ortaya çıkmıştır. Riskin toplumsallaşması söz konusudur. Modern düzenin doğa üzerindeki tahakkümünün insanlar üzerinde etkileri görülmeye başlandığı dönem tarihsel olarak ilk kez modern dönemde yaşanmıştır. Modernlik tehlikeleri sanayideki aşırı üretimle bağlantılıdır. Geçmişteki tehlikeler ise hijyen teknolojisindeki yetersizlikle açıklanabilmekteydi. Artık insanlar, hayvan ve bitkiler üzerinde küresel ve modern sebeplerden kaynaklı risk ve tehlikeler bulunmaktadır (Beck, 2019, s. 25).

Beck'in risk toplumu teorisiyle Covid-19 salgını ilişkilendirileceğinden öncelikle salgının modernlik kaynaklı mı yoksa sadece insan-hayvan etkileşimi sonucu olarak tarihin farklı dönemlerindeki salgınlarla (veba, sars, mers, vd.) benzer mi olduğuna bakılacaktır.

İnsanın ekonomik kalkınmasının gizli maliyeti artık vahşi yaşamdan virüs bulaşmasıdır. Virüsler, insandan daha fazla ve her ortamda bulunmaktadır. Bizler ise bozulmamış yerlere gittikçe daha fazla virüsle maruz kalma ihtimalimizi arttırmaktayız. Virüslerin daha kolay bulaştığı habitatlar yaratıyoruz ve sonra salgın olduğunda bunlara şaşıyoruz (Vidal, 2020, s. 6). Salgın riski oluşturacak patojenler vahşi yaşamda duruyordu, insanoğlu doğaya yaptığı plansız müdahalesiyle virüslerle temasını artırdı. Böylede devam ederse daha pekçok salgın çeşidiyle tanışmak zorunda kalacağız. Covid-19 salgınının kaynağı deniz ürünleri ve vahşi hayvanların satıldığı ıslak pazar, bu pazarlardan dünyanın başka yerlerinde de var. Covid-19, salgınların başlangıcı olabilir. Örnek Lagos/Nijerya'daki ıslak pazar patlamayı bekleyen nükleer bir bomba gibi ancak bu pazarlar aynı zamanda milyonlarca fakir insanın gıda kaynağı olma rolünde üstlenmektedir (Vidal, 2020, s. 10). Virüs riski her zaman doğada mevcuttu, modern yaşamla virüslerin dünyasına insanlar ziyaretlerini sıklaştırdıkça onlardan daha fazla etkilenmeye başlamış olabileceği söylenebilir. Ancak bu etkileşimden zararlı çıkan insanlar olmaktadır. Virüslerle insan arasında doğa vardı, insan doğayı aştıkça virüslere yaklaştı.

Covid-19 salgını risk toplumunun mu ürünü olduğuna bakıldığında, Beck'in kastettiği modern risklere; etkisinin hesaplanamaz olması, sebep ve sonuçlarının tek bir alanla sınırlı olmaması potansiyelinin belirsiz olması ve tazminin ve telafisinin çok güç olmasıyla benzemektedir. Covid-19 virüsünün insan yapımı olmaması onu risk toplumu ürünü olmadığını düşündürülebilir. Ancak modern yaşam şeklimize virüs dahil olduğunda, emniyet, önlem, sigorta kavramlarının geçersizliği risk toplumu özelliklerini taşıdığına göstergesi kabul edilebilir.

Eski zamanlarda da virüs kaynaklı salgınların olduğu düşünülürken moderniteye bağlı bir sonuç olarak almakta doğru olmayacaktır. Ancak Covid-19 salgınının kısa sürede yayılması modern dönem özelliğidir. Modernitenin getirdiği yaşam tarzı insanı ev dışındaki sosyal organizasyonlarla bağlantısını arttırdığından bulaş oranı yüksek ve küreseldir.

Eski zamanlardaki virüs yayılımına göre şimdi küreselleşme etkisiyle dünyayı sarması daha hızlı bir hal almıştır. Küresel riskler (finansal krizler, iklim değişikliği vb.) arasında virüsler unutuldu ama hiçbir zaman kaybolmadı. Covid-19 virüsü yüksek teknoloji içeren üretim tesisinde ortaya çıkıp yayılıyordu modernlik riski olarak kabul edilebilirdi. Ancak doğada virüsler her zaman bulunmaktadır. Islak pazarlarda salgın virüsleri barındırmaktadır. Üretim tesislerinin katkı maddelerini içermemektedir. Küreselleşme ile artan sosyal ilişkiler ve nüfus, şehirleşme sisteminin virüsün bulaştırıcılığını arttırdığı da göz ardı edilemez. Toplum ve doğa eskiden olduğundan birbirine daha yakın konumdadır. Salgınlar tahmin edilen risklerdendir (Maldonado, 2020, s. 5-6).

Covid-19, küreselleşme çağının ilk salgını olarak tanımlanabilir. Pandemiler, modernleşmenin temel risklerinden görülebilir. Bilimsel ve endüstriyel gelişim, sonuçları ekolojik ve çevresel bozulmalarla virüslerin farklı türler açısından yayılımını arttırmasına sebep teşkil eder (Ferreira, Sá, Martins, ve Serpa, 2020, s. 8). Kentleşme, doğal kaynakların yoğun kullanımı, küresel nüfus hareketliliği ve arazi kullanımındaki değişiklikler nedeniyle geçen yüzyıla göre salgın hastalık ihtimali yükselmiştir. Artan nüfus ve hareketliliğine bağlı olarak salgın riskinin artarak devam etmesi beklenmektedir (Galanakis, 2020, s. 6).

Covid-19 salgını; doğal, sosyal, ekonomik ve siyasal sistemlerin bozulması ile ortaya çıkan karmaşa ile bağlantı gösterir. Doğal habitatın yok edilmesi, türlerin yok olması, hayvanların kötü yakalanması, pazarlanması ve tüketilmesi, koruma için ise uygulamaların geçersiz kılınması ya da geciktirilmesi, hükümetler ve şirketlerce zararlı kanıtların göz ardı edilmesi Covid-19 salgınının olmasını kolaylaştırdı. Beck’de zararsız yan etkiler ve kanıtlanmamış bağlantılar ile riskin görünürlüğünün azaltıldığını belirtir. Küresel iklim krizi, fosil yakıt tüketimi, ormanların tahrip edilmesi, hayvan yetiştiriciliğinin çiftliklere taşınması, sera gazı emisyonu ile meydana gelen kriz kaynakları ile beslendikçe potansiyel salgın riskinin meydana gelmesini kolaylaştırmaktadır. Ulaşılması zor alanlarda yolların açılması, insanlar ve yaban hayatı arasındaki teması teşvik etmekte ve avlanma yaban hayvan eti tüketimini kolaylaştırmaktadır (Gordo ve vd. 2020, s. 2).

Beck, hava, su ve gıda maddelerindeki kirletici unsurların artışı rakamlarla ve bilimsel unsurlarla anlatıldığını ifade eder. İnsanlar için temel ihtiyaç olan bu maddelerin kirlenmesinin sahip olduğu sosyal, kültürel ve siyasal anlamları ise farkedilmez. Hava, su ve gıda maddelerindeki tehdit edici unsurların artması bir yoksullaşmayı içinde barındırmaktadır. Bu yoksullaşma temel ihtiyaç maddelerinin miktarındaki azalmayı ve azalan maddelere ulaşmak için verilecek daha fazla emek anlamına gelmektedir. Çift yönlü bir yoksullaşmayı içinde barındırmaktadır (Beck, 2019, s. 30). Beck’in risk toplumunda yaşamının getirdiği yoksullaşma Covid-19 salgını sürecinde küresel bir şekilde yaşanmaktadır. Gıda ürünlerinin fiyatları küresel bir şekilde yükselmiştir. Risk toplumunda riskler tehlike olarak ortaya çıktığında temel ihtiyaç maddelerinin üretimi, sevkiyatında yaşanan aksaklıklar ile iklim değişikliğine bağlı üretimdeki azalmayla birleşince fiyatlar artmıştır. İklim değişikliği sayılar ve rakamlarla anlatılırken, Covid-19 salgını etkisiyle bu değişimin sosyal, kültürel ve siyasal etkileri somut olarak raporlarda anlatılmaktadır.

Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü'nün 04.02.2021 tarihli Ocak raporunda Gıda Fiyat Endeksinin Ocak ayında ortalama 113.3 puanla Aralık 2020'ye göre yüzde 4,3 artış göstererek Temmuz 2014'ten bu yana en yüksek seviyesine ulaştığını yayınlamıştır (Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü [FAO], 2021). FAO, 04.03.2021 raporuna göre, Şubat ayında da küresel gıda fiyatları üst üste dokuzuncu ayda da artmıştır. Yaygın olarak ticareti yapılan gıda ürünlerinin uluslararası fiyatlarındaki değişim bir önceki aya göre 2,4 artarak Şubat 2021 ayında ortalama 116.0 ortalamaya ulaşmıştır (FAO, 2021).

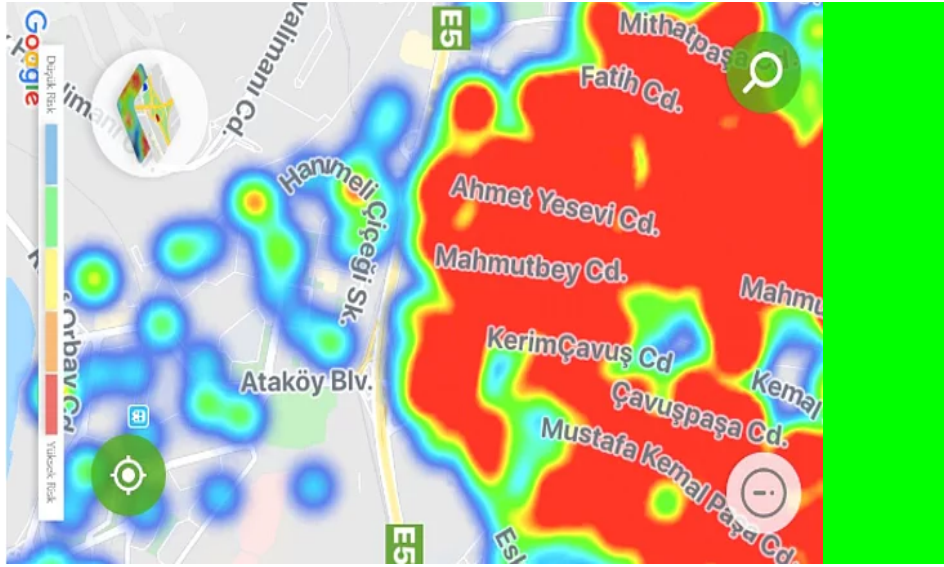
FAO, politika analizlerini desteklemek ve salgının gıda, tarım, fiyatlar, gıda güvenliği konusunda değerlendirmesi ile salgının insanların gıda güvenliği ve geçim kaynakları için yaratacağı panikten kaçınmak için mesaj yayınlamıştır. Yayınlanan mesajda, salgının başta yoksullar ve en savunmasızlar olmak üzere herkes üzerinde yaratabileceği şok riskini azaltmak için ülkelere gıda tedariklerinin canlı tutulmasını önermiştir. Covid-19 salgınının etkilerine özellikle insani krizleri olan ülkelerin maruz kaldığını belirtmiştir. Salgın nedeniyle ülkelerin kendi ihtiyaçları artsa da ülkeler arası insani yardımın öneminin de arttığını, salgın sınırları tanımadığından tek bir yerde kontrol edilmeden bırakılırsa, tüm insan topluluğu risk altında kalmaya devam edeceğini belirtmiştir (FAO, 2021).

Covid-19 Salgını ve Çoklu Etkileri

Beck, risk bölüşümü ile servet bölüşümünü farklı noktalardan karşılaştırarak aynı ve ayrı yanlarını ele almıştır. Sınıflı toplum ile risk toplumu arasında geniş benzerlikler görmüştür. Risk ve servetin sınıfsal modellere sadık bir şekilde dağıldığını belirtir. Servet, toplumun refah seviyesi daha yüksek sınıfta birikirken, riskler alt sınıfta birikmektedir. Riskler sınıflı toplumu güçlendirmekte ve pekiştirmektedir. Yoksulluk; güvenlikten uzak olmayı, risk bolluğunu getirir. Zenginler; gelir, güç ve eğitim bakımından sermayesi güçlü olanlar, risklerden korunmak için güvenlik satın alabilirler. Sınıfa özgü risk bölüşümüyle sınıflar arası karşıtlık, zıtlıkla güçlenir (Beck, 2019, s. 47). Toplumun her iki sınıfı için riskin anlamı farklılıklar içermektedir.

Sağlık Bakanlığı'nın “Hayat Eve Sığar” uygulaması ile Covid-19 virüsü hakkında bilgilendirmek, yönlendirmek, yoğunluğu hakkında bilgi vererek riski azaltmak için kullanılan mobil uygulamadır. Vakaların yoğun olduğu yerler kırmızı ile gösterilmektedir. Yoğun olmayan yerlerde mavi ve yeşil renkler kullanılmaktadır. Uygulama vatandaşların yaşadıkları bölgede ya da gitmek istedikleri yerdeki risk durumu hakkında bilgi vermektedir. Uygulama vaka sayıları ile birlikte farklı bilgilerde sunmuştur. Aynı şehir

içerisinde çok kısa mesafeler arasında renk değişimleri görülmüştür. Bu renk değişimlerinin sebebine bakıldığında farklı gelir düzeyleri değişimleri ile paralellik gösterdiği farkedilmiştir. İstanbul'un yaşam kalitesi düşük, konut fiyatları düşük, çok katlı ve insanların gelir düzeyinin düşük olduğu Bağcılar, Bahçelievler, Sultangazi, Şirinevler ve Zeytinburnu ilçeleri Covid-19 vakalarının en yoğun olduğu yerler olmuştur.

Şekil 1. "Hayat Eve Sığar" uygulaması (Onedio, 2020)

Harita İstanbul'un Ataköy ve Şirinevler semtlerine ait vaka haritasıdır. İki semt arasından otoban geçmektedir. Ataköy semti, gelir düzeyi yüksek, az katlı binaların ve yeşil alanların olduğu bir yerleşimdir. Haritada mavi-yeşil renklerle gösterilmiştir. Vaka sayılarının düşük olduğunu göstermektedir. Şirinevler semti ise gelir düzeyi düşük, çok katlı apartmanların bulunduğu kalabalık nüfusa sahiptir. Haritada kırmızı renklerle gösterilmiştir. Büyük şehirlerdeki yerleşim şekline bağlı olarak çok katlı, sık nüfus barındıran ve daha düşük bir gelir düzeyine sahip yerlerde yaşayanlar virüs kapma riskine karşı daha savunmasızdır (Bozkurt ve Sayın, 2020, 206). İki semt mesafe olarak yakın olmasına rağmen gelir düzeyi ve yaşam standardı olarak birbirinden çok uzak konumlardadır. Sınıf farkı etkisi risk paylaşımı etkisinin en somut örneğidir. Servet tepede birikirken, riskler alt sınıflarda birirmektedir.

Sınıfa bağlı olumsuz etkilenme, riskle başa çıkma, onlardan kaçınma ya da yaşadığında telafi etme imkanları çeşitli meslekler ve eğitim seviyelerine göre eşitsizlikler bölüşülmektedir. Finansal imkanlar, sosyal haklar insanların mülkiyet çeşitliliğini ve sahipliliğini farklılaştırmaktadır. İkinci bir ev sahibi olanlar veya tatillere çıkma imkanı olanlar riskle baş etme ve telafi etme noktasında ikinci bir şansa sahip olabilmektedir (Beck, 2019, s. 47-48).

Covid-19 salgını sürecinin başlangıcında medyada sık sık haber olan futbolcu, aktör, aktrislerin ve zenginlerin ada satın alıp ailesiyle bu adalara yerleştikleri, ormanlık alanlarda büyük evlere yerleştikleri yer aldı. Finansal imkanlara sahip olanlar risklerden kaçınma ve başa çıkmakta yoksullara göre çok iyi imkanlara sahiptir. Risk bölüşümündeki eşitsizlik küresel şekilde yaşanmıştır. Ülkemizde İstanbul, Ankara gibi büyük şehirlerde yaşayan insanlardan Ege ve Akdeniz tatil beldelerinde özellikle müstakil evlere sahip olanlar ikinci evlerine gitmiştir. Bu hareketlilik yollarda trafik oluşturmuştur. İnsanlar bir kaçış halinde daha güvenli gördüğü alanlara gitmeyi tercih etmiştir. Tatil beldelerinde tatil mevsimi dışında hiç yaşanmayan nüfus artışı yaşanmıştır.

Modernleşmenin riskleri arttıkça, sosyal eşitsizliklerin arttığını belirtse de Beck, risklerin eninde sonunda onları yaratanları ve kar edenleride etkileyeceğinden demokratik olduğunda belirtir. Endüstriyel küreselleşmeye bağlı olarak hava kirliliği, nükleer bir kaza, salgın hastalıklar vb. etkileri ayırım gözetmeksizin toplumun tüm sınıfları tarafından deneyimlenmektedir. Aşırı sanayileşme, yüksek üretim

gücü herşeyi tehlikeli hale getirir ve sakinmanın mümkün hale gelmediği bir hal almaya başlar. Riskler yayılırken, sosyal yaşamda bumerang etkisi yaratır. Emniyette olamamanın etkisi zenginler ve iktidar sahiplerinde etkisi altına almaya başlar. Risk toplumunun yaratıcı modernleşme aktörleri kar elde ettikleri bu düzende bir noktada zarar görenler konumunda yerlerini alırlar (Beck, 2019, s. 49-51).

Uluslararası şirketler ve güçlü devletler yüksek teknoloji içeren üretim ağları ile ön plana çıkmaktadır. Covid-19 salgının, küçük ve orta ölçekli işletmeler ve üreticiler iş yeri kapatmalarıyla mali krize girmiş, iflasa ulaşan sonuçlar meydana gelmiştir. Covid-19 salgının boyutlarının artması küresel üretim ve tüketim zincirindeki aksaklıkla birleşince büyük ekonomiler içinde ekonomik durgunluk ve küçülme, sektörel bazda iflaslar yaşatmıştır. Kar elde edenlerde salgınla birlikte zarar görenler konumunu almıştır.

Tablo 1. IMF Büyüme Verileri (yıllık % değişim)

	2020	2021	2022
Dünya	-3,5	5,5	4,2
Gelişmiş Ülkeler	-4,9	4,3	3,1
ABD	-3,4	5,1	2,5
Euro Alanı	-7,2	4,2	3,6
Gelişmekte olan Ülkeler	-2,4	6,3	5,0
Türkiye	1,2	6,0	3,5

Tablo 1 dünya, bazı ülkeler ve bazı bölgelerin 2020 ekonomik küçülme, büyüme oranları ve 2021-2022 tahminleri verilmiştir (Türkiye İş Bankası, 2021). Covid-19 küresel salgını karşısında ekonomilerin olumsuz etkilendiğini IMF resmi olarak açıklamıştır. IMF'nin gelecek yıllar için salgınla mücadelenin başarılı olacağı varsayımı ile 2021-2022 yılları için büyüme tahminleri yapmaktadır. Salgın, ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etkiye sahip olsada, aşının bulunmasının olumlu etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ülkemizde imalat ve sanayi sektörleri üretime alınan tedbirlerle devam ederken kısıtlamalar nedeniyle hizmet sektöründe yavaşlama olmuştur. Ekonomik belirsizlik ise varlığını devam ettirmektedir. Virüsün mutasyona uğrama ihtimali ve aşının uygulanmasındaki sürenin uzaması belirsizliğin sürmesine neden olmaktadır (Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası, 2021).

Ayrıca ekonomisi en büyük ülkeler yani üretim gücünün çoğunluğunu elinde bulunduran aynı zamanda en çok kirletici olan ülkelerinde ekonomileri salgın sürecinden olumsuz etkilenmiştir. Toplumsal yansımaları olmuştur. Üretim kapasitesi çok kısıtlı olan ülkelerin ekonomileri salgından etkilendi; ama riskin üreticisi, kar elde eden devlet ve şirketlerde salgından olumsuz etkilendiler.

Covid-19 Salgınında Toplumsallaşma ve Belirsizlikler

Beck, risk konumları ile sınıf konumlarının aynı olmadığını farklı dinamikleri olduğunu belirtir. Sınıflı toplumlar mülkiyet sahibi olup olmayan şeklinde ayrılır ancak risk toplumunda mülk değersizleşip hayatta kalmak önemli hale geldiğinden toplumda kimlikler, yukarıdaki onlar- aşağıdaki bizler, halini aldığını, çekişmeli bir yapı oluşturduğunu belirtir. Riske maruz kalanlar ve riskten henüz etkilenmeyenler şeklinde ayrıma gidilecektir (Beck, 2019.s. 55). Toplumda Covid-19 aşısı yaptıranlar arttıkça, aşı olanlar ve olmayanlar ayrımı yapılacağı, aşı pasaportu uygulamasının gündeme geleceği tahmin edilmektedir. Toplum içerisinde aşı olan ve olmayanlar ayrımı mülkiyetten bağımsız, risk toplumuna özgü yeni bir dinamik ortaya şimdiden çıkarmış olduğunu söylemek yanlış olmayacaktır. Bu dinamik riskin boyutuna göre canlı bir süreçtir, yeni dinamikler üretmeye devam edecektir.

Klasik sanayi toplumunda bireyler kendi istikbali ve isteklerinin kaygısıyla meşgul olmaktadır. Geliri, arabası, ailesi, tatili, evi, giyimi, konforu, lüksü vs. Risk toplumunda ise bu kaygılarla meşguliyet ortadan kalkar. Covid-19 salgını bireyin hayatının sonlanmasına dahi sebep olacağından sanayi toplumunun bu kaygıları pandemide arka planda kalır. Sınıflı toplum yapısında eşitlik ideali temelli iken risk toplumunda herkes emniyette olmak istemektedir. İyiye ulaşma yarışı yerini kötüyü önlemeye bırakmıştır (Beck, 2019, s. 71-72). 2020 yılı TÜİK Yaşam Memnuniyet Araştırmasına göre bireylerin mutluluk kaynağının %70.9

ile sağlıklı olmak olduğu tespit edilmiştir (Türkiye İstatistik Kurumu, 2020). Önceki yıllarda da sonuç bu orana çok yakındır. Sağlıklı olmak birincil mutluluk kaynağı olduğuna göre küresel bir sağlık krizinin bireyler üzerinde yaratacağı baskı ve kaygının onları olumsuz etkilemesi, mutsuz etmesi çok yüksek bir ihtimaldir. Sağlıklı kalmak, virüse yakalanmamak, yakalansa da çabuk atlatıp eski sağlığına kavuşmak daha önemsenir olmuştur. Beck, sanayi toplumunun itici güç söyleminin; açım. Risk toplumundaki itici güç söyleminin; korkuyorum! İfadesi olduğunu belirtir. Endişe ortaklığının dayanışma getirdiğini, ihtiyaç ortaklığı yerini endişe ortaklığı aldığını belirtir (Beck, 2019, s. 71-72). Salgın herkesi inşa ettiği ortak bir kimlikte buluşturur. Çünkü hepsi riskle karşı karşıyadır. Ortak paylaşılan kader duygusu mevcuttur. Kutuplaşmanın azaltılması için daha uygun bir ortamdır (Bavel vd. 2020, s. 464).

Emniyette olamamak, korku ve kaygı toplumun oluşturduğu alışkanlıkları, kültürü, yaşam şeklini kademe kademe silikleştirir. Emniyette olmak için normal zamanda yapılan kültürel deneyimler askıya alınır. Covid-19 virüsünün yayılımını engellemek amacıyla kültürel bir unsur olan düğün törenleri kısıtlandı. Beraberlik ve dayanışma duygusu veren bireylerin kolektif bir şekilde hayatta mutluluk paylaşım aracı olan düğün merasimleri korkular nedeniyle normale dönene kadar anormal seyirde devam edecektir. Ölüm olgusu ve ritüelleride, insanların bir araya gelmesine vesile olmasından kısıtlanan kültürel unsurlardan biri oldu. Cenaze törenlerine katılım ve cenaze işlemleri rutinleri kısıtlamalar kapsamında değişimler yaşamıştır. Cenaze törenine katılmayanların bu ayrılık anlarını yaşayabilmesi için teknoloji vasıtasıyla uzakta olan yakınlarla uzaktan cenaze katılımları yapıldığı medyaya yansıyan görüntülerle görülmüştür. Farklı toplumlarda aynı davranışlar geliştirilmiştir. Aynı risk kaderine verilen aynı tepkiler diyebiliriz.

Sosyal mekanizmalar, bireylerin doğru olanı yapmasında kılavuzluk eder. Yanlış yapmasından kaçınmasını sağlar. Salgında endişe ortaklığı, toplumsal bir olgu ve davranış değişikliklerine neden olduğu için bir güç olmuştur. Yüzyıllarca birikerek gelen gelenekler virüs ile uygulanmaz hale gelmiştir (Bavel vd. 2020, s. 465). İnsanları bir araya getiren toplumsal unsurlar (düğün, cenaze, sünnet, ulusal ve dini bayramlar, vs.) normal dönemde pozitif anlamlara sahiptir. Hatta bu paylaşımlara katılmayan bireylere de toplum olumsuz anlamlar atfeder hatta dışlar. Sosyal normlara bağlılık ve uygunluk önemsenir. Covid-19 salgını bu anlayışı tam tersine çevirmiş durumdadır. Kamu, bireylerin bu tarz bir araya gelmemeleri konusunda medya aracılığıyla ve uygulamalarıyla uyarmaktadır. Artık makbul olan toplumsal ve kültürel birliktelikler için bir araya gelmek değil bir arada bulunmamak makbul olmuştur. Bireyler içinde bulunduğu kültürün üreticisi ve uygulayıcısı olarak, ilişkilerini içinde buldukları kültür dünyasıyla anlamlandırmaktadır. Kültürlerini uygulayamayan ve deneyimlemeyen bireylerin dünya anlamlandırmasında yaşadıkları engellenmişlik ve belirsizliğin yeni kolektif bir kaygı haline evrilmesi olasıdır.

Zorla yakınlık saldırganlık için bir risk faktörü oluşturur. Aile içi ve yakın akrabalarla ani zorla yakınlık, izolasyon ve karantina ile birleşince duygusal eğilimlerin patlak vereceği bir hal alabilir (Bavel vd. 2020, s. 466). Evde karantinada kalmak, sosyo-ekonomik olumsuzluklar, Covid-19 hastası olmak ve bu süreçle başetmeye çalışmak insanların psikolojilerini ve yakın ilişkilerini olumsuz etkilemiştir. Karantina ve kısıtlama uygulaması ile haftasonları ve akşam 21:00'dan sonra sokağa çıkma yasakları getirilmiştir. 65 yaş üstüne devamlı sokağa çıkma yasağı uygulanmıştır.

Salgınla mücadele kapsamında öne çıkan sosyal mesafe kavramı yerine fiziksel mesafe kavramını kullanmak bireyler üzerinde algı farkı barındırır. Çünkü sosyal mesafe anlamlı etkileşimlerin sonlandırılması anlamı içermektedir. Fiziksel mesafe kavramı ise insanlar fiziksel olarak ayrı olsalar bile sosyal bağlantılarının mümkün olduğu anlamı barındırır (Bavel vd, 2020:462; Ferreira vd, 2020: 12).

Bireylerin alıştığı toplumsallaşmanın getirdiği kolektif bilinç ve bir arada olmakla ortaya çıkabilecek dayanışma, güven gibi duyguların bir anda ortadan kalmış olması da onların toplumsal benliklerinde yabancılaşma getirdiğini söyleyebiliriz. Çevremizdeki insanlardan akraba cenazelerine katılmadığı için kendilerini suçlu hissetmiş olduklarını duymak, toplumsal normlara uymamanın kendini kötü hissettirdiğini duymak yüksek bir olasılıktır. Bu hisler bireylerin davranışlarının sosyal normlara göre düzenlenmesi nedeniyle anormal olan bu dönemde kendilerini kültürel bir alana konumlayamaması olabilir. Belkide ileride salgın dönemi Durkheim'in anomi (normsuzluk) kavramı referans alınarak anlaşılmasına çalışılacaktır. Salgından önce, çocukluktan beri başlayan sosyalleşme ile toplum içerisinde nerde ne yapacağını öğrenmiş olan birey aidiyet duygusuyla kültürünün hem uygulayıcısı ve hemde devam ettiricisiydi. Şuan ise bu aidiyeti yeterli seviyede hissedemiyor çünkü alıştığı kültürüne uygun toplumsallaşmayı gerçekleştirilemiyor.

İçinde bulunduğu toplumun kültürünü yaşamaktan ziyade endişe ve korkunun dayattığı yeni davranış ve uygulamalara uymak zorunda kalıyor. Salgın sonrası bireylerin sosyalleşmesinde salgın dönemindeki sosyal ilişkilerde mesafeli olmanın etkileri ve farklılıklarına tanık olabiliriz. Yaşanan kültürel şokun etkilerinin talep ve uygulamalara evrildiğini görebiliriz.

Dünya çapında 10 farklı ülkeden (Birleşik Krallık, Amerika Birleşik Devletleri, Avustralya, Almanya, İspanya, İtalya, İsveç, Meksika, Japonya ve Güney Kore) 700 katılımcı ile Mart ve Nisan 2020 tarihleri arasında Covid-19 Risk Algısı, nicel bir araştırma yapılmıştır. Bu ülkeler kültürel ve coğrafi çeşitliliği nedeniyle seçilmiştir. Risk algılama endeksi tüm ülkelerde yüksek çıkmıştır. Riskin, insanların deneyimlerine, değerlerine ve kurumlara olan güvenine dayanarak sosyal olarak belirlendiği görülmüştür. Ülkelerin sosyo-kültürel özelliklerine göre risk algılama oranları farklı çıkmıştır. Risk algılamasında kültürel çeşitlilik olduğu bulgulanmıştır. Covid-19 virüsü ile doğrudan kişisel deneyime sahip olanlar (testi pozitif çıkanlar veya virüse yakalandıklarını düşünenler) ve daha toplum yanlısı (daha az bireyselleşmiş toplumlar) dünya görüşüne sahip olanların risk algılamaları daha yüksek çıkmıştır (Dryhurst vd. 2020, s. 1003).

Covid-19 Salgını ve Sosyal Eşitsizlik

Riskler, içerisinde her zaman potansiyel bir unsur barındırırlar. Bu riskin meydana gelmesi, sonuç ve zararını somut bir şekilde yaşatmış olması onu bitirmez. Yeni şartlar içerisinde yine potansiyelini var etmeye devam eder. Riskler bu yönüyle hem gerçek hem de gerçek dışıdır. 20. Yüzyılda tehlike olarak görülen risklerden bazıları suyun kirlenmesi, ormanların yok olması, küresel ısınma, buzulların erimesi, yeni hastalık türleri, virüsler vb. 21. Yüzyılda gerçekleşmiştir. Risk toplumsallaştı, risk küresel bir şekilde herkesi tehdit eden, her mekanda varlığını sürdürmesine rağmen, üzerinde toplumsal düşünme ve düşünce geliştirme eşit seviyede olmadı (Beck, 2019, s. 32). Covid-19 salgını aşırı sanayileşme ve küreselleşme ile beklenen risklerden biridir. Bugün ise bu risk gerçekleşmiştir. Riskler yaşa, cinsiyete, mesleğe, işin niteliğine, eğitime, gelire, beslenme alışkanlıklarına vs. göre farklı kişiler için farklı anlamlar taşımaktadır. Risklerin tehdit ve tehlikelerinin aslında ne kadar da toplumsal olduğuna yakından bakalım.

Salgın, yeni öngörülebilir riskleri de beraberinde getirmiştir. Covid-19 kısıtlamaları kapsamında özellikle emek gücü ile çalışan kişilerin (işyerlerinin kapanması) işten çıkarılması, işsizlik; eğitimde dijitalleşme ile ekipmanları olmadığı için eğitimden faydalanamayan öğrencilerin eğitimdeki fırsat eşitsizliğinin sonuçları; karantina nedeniyle sosyal yaşamdaki ani değişimlere bağlı olarak bireylerde psikolojik dalgalanmalar; toplumsal değişimler alış-verişin dijitalleşmesi, maske, mesafe, dini ritüellerde kısıtlama, yasaklar, zorluklar toplumda huzursuzluklar yaratmıştır. Covid-19 salgınından olumsuz etkilenen başlıca kesimler yaşlılar, gençler ve kadınlardır. Yaşlı insanlar, yasaklar nedeniyle evlerinde sürekli bulunmaları gerekir ve sosyal medya kullanma oranları düşük olduğundan dış dünya ile bağlantıları daha zayıftır. Gençler; eğitimlerinde aksama yaşamaları nedeniyle geleceğe yönelik sosyal sermaye birikimleri gerilemiştir. İstihdam sayısında azalma nedeniyle iş bulma süreçleri uzamıştır. Kadınlar; okulun online olması nedeniyle çocukların evde bakımı sürekli hale gelmiş ve ev işçiliği artmıştır (Douglas, Katikireddi, Taulbut, McKee, ve McCartney 2020, s. 2).

Beck, risk toplumunda işsiz kalma riskinin; vasıfsızlarda vasıflılardan daha fazla olduğunu belirtmiştir. Aynı sanayi tesisinde çalışan vasıflı ve vasıfsız çalışanın yaşadığı stres, radyasyon ve sağlığına zarar verecek risklerin bölüşümü eşitsiz bir şekilde iş bölümüne bağlı olarak farklılaşmaktadır. Bu nedenle risklerin tolerans eşiği yukarılara çekilmektedir (Beck, 2019, s. 47). Covid-19 salgını sürecinde emek yoğun çalışanlar iş yerlerinin kapanma veya işten çıkarılma nedeniyle işsiz kalmış; beyaz yakalı, vasıflı çalışanlar bu durumdan onlar kadar etkilenmemiştir. Salgın döneminde işe gitmek zorunda kalan hiçbir birikimi ve sosyal güvencesi olmayanlar, günlük yevmiye ile çalışanlar, kargocular, market çalışanları, temizlik çalışanları, belediye hizmet çalışanları, sağlık çalışanları, şoförler, gıda ve ilaç sektöründe çalışanlar, hizmet sektöründe çalışanlar; kısaca farklı farklı sektörlerde emek gücüyle çalışanların “iş yeri sağlık için riskli işe gitmeyeceğim” demek gibi bir seçenekleri olmamıştır. Bu durumların bir sonucu ve göstergesi olarak büyük şehirlerde toplu taşımaların salgın sürecinde de normal dönemi aratmayacak dolulukta olduğu medya aracılığıyla görüldü. Sayın ve Bozkurt’un yaptığı araştırmada kendini düşük gelir grubunda tanımlayanların

ekonomik ve sosyal kaygıları ile kötümserlik oranı katılımcıların %90'ına yakındır. Çünkü salgın sürecinde işlerini kaybetmiş ya da kaybetme ihtimali olan bireylerdir. Beyaz yakalı, lisans-yüksek lisans derecesinde eğitim alan orta-üst gelir grubuna dahil bireyler gelecek konusunda iyimser ve işsizlik konusunda daha az kaygı duydukları tespit edilmiştir (Sayın ve Bozkurt, 2020, s. 207).

Eşitsizlik arttıkça sağlık eşitsizliğide arttı. Hayat pahalılığı arttıkça, gelir düzeyi düşük olan bireyler için hayat zorlaşıyor. Yarı zamanlı çalışma artarken, işsiz kalma ve iş yeri kapatmalarıda yükseliyor. Bu durum toplumda yeni bir kriz oluşturuyor (Nytimes, 2020). Amerika şehir merkezlerinde yaşayan Afro-Amerikan, Latin Amerikan ve Amerika yerlileri, beyaz olmayan topluluklar, Covid-19 salgınında daha çok olumsuz etkilendi. Covid-19 salgını kaynaklı ölümlerde genel nüfusa göre Afro- Amerikanlarda daha yüksek seyretti. Irksal eşitsizlik ve sağlık eşitsizliği salgında daha belirginleşti. Covid-19'un eşitsizlik etkisi üzerinde sosyal mesafe uygulamayı engelleyen faktörlerde bulunmaktadır. Statüsü ve ekonomik geliri düşük market çalışanı, sağlık hizmeti çalışanı, toplu taşıma çalışanları olmaları nedeniyle enfekte olmaya daha yakınlardır. Geçim imkanları kısıtlı ve gelir düzeyleri düşük olduğu içinde evde kalma ayrıcalığına sahip değildirlere (Van, 2020, s. 1245).

Kontrol etmek, kontrol ettiğiniz şey kontrolünüzden çıkmadığı sürece anlamlıdır. Kontrolde çıktığı an o artık sizi kontrol etmeye başlar. Covid-19 gibi kontrolden çıkan bir salgında, eşitlikli bir toplumda bireyler güvence ile korunabilir. Birey, işsiz, evsiz kaldığında, hasta olduğunda bu problemlerinin çözülebileceğini ya da karşılanabileceğini bilmesi gerekir. Belirsizlik kontrol edilemediğine göre önlem alınmalıdır. Sosyal eşitsizlikler arasındaki kırılma noktaları sosyal güvence ile güçlendirilmelidir. Salgın küresel olmasına rağmen çözümler yereldir. Ülkeler kendi ekonomik güçlerini sosyal politikalarla tabana yaydığı oranda başa çıkmaya çalışmaktadır. Küresel risklerin etkisi nedeniyle Batı ülkeleri daha otoriter görünüm sergilesede, küresel tehditler karşısında başarısızlar. Güçlü başarısız devletler halini alıyorlar (Ferreira vd., 2020, s. 7).

İnsanların ölümle yüzyüze gelmesi insanlık için ilk değil. Bilim ve rasyonelliğin getirdiği ölçülebilirlik, tahmin edilebilirlik ve kontrol etmenin en yüksek olduğu dönemde salgın nedeniyle insanların ölümle yüzyüze gelmesi kaygı vericidir. Kontrol ettiğimizi düşündüğümüz pekçok şeyide kontrol edemediğimizi fark ettik. Modernleşmenin mutlu insan-mutlu toplum amacı; doğabilimlerinin metodları ile küresel mutsuz bir toplum halini aldı denilebilir. Salgın sürecinde mutlu ve güvenli bir topluma ulaşmak ise daha fazla kontrol, dijital takip anlamına gelmektedir. Beck, risklerin kontrolünün gündelik hayatta baskı yaratabileceği ifade eder. Covid-19 salgın sürecinde artan dijitalleşme, HES kodu, aşı pasaportu gibi uygulamalar bireylerin özgürlük alanını kısıtladığına dair eleştiriler almaktadır. Belirsizlik arttıkça da daha fazla kontrol etme isteğine ihtiyaç duyuluyor. Salgın krizinin getirdiği belirsizliğin aşılması için bilgi ve iletişim teknolojilerinin kontrolü, bireylerin sürekli elektronik gözetimi, teknokratik otoriterlikle birlikte demokrasiye yönelik risklerin oluşumuna yol açabilir (Ferreira vd, 2020, s. 12). Covid-19 küresel salgını, sosyal ve kültürel değişimlerle günümüz toplumlarının risk, bilişim ve gözetim toplumu halini almasına vesile oldu (Bayhan, 2020, s. 821). Salgının bireyleri kontrol ederek son verileceği düşünülüyor belkide sosyal eşitsizlik ve sınıfsal farklar bu kadar yüksek olmasaydı, salgın daha kolay kontrol edilebilirdi. Risk toplumunda geleceği bu yaklaşımla planlamak daha güvenilir bir toplum inşa edebilir.

Riskler, işsizliği tehdit ettiğinden, toplumda huzursuzluk yaratıp, insanları (gençler) sokağa dökebilir (Beck, 2019, s. 46). Pekçok ülkede salgın nedeniyle kısıtlama ve kapatmalar nedeniyle protestolar gerçekleşmiştir. Batı ülkeleri, diğer ülkeler ve ülkemizde şiddeti farklı olmakla birlikte sokağa çıkan ve taleplerini bu alanlarda dile getiren insanlar ve topluluklar görülmeye başlanmıştır. Beck, belirsizliklerin insanları nihayetinde sokağa döküleceğini teorisinde belirtmektedir. Laboratuvarlarda sadece bilim çevrelerinin ilgilenmesi gereken bir olgu gibi bakılan risklerin etkisinin toplumsal olarak bir etkiye ve tepkiye dönüşebileceğini öngörmüştür. Bu öngörüsünün Covid-19 salgın sürecinde ortaya çıktığı görülmüştür.

Risk toplumlardaki katılımcı demokratik bir gelişme içinde bulunurlar. Çünkü riskler ülke sınırlarını aştığından riski yok etmek için dünya toplumu olarak hareket etmek gereklidir. Ulus devlet sınırları, askeri ittifak ve ekonomik birliklerin riski defetmede yetersiz kalacağı söylenebilir. Uygurlik yol açtığı felaketi ortadan kaldırmak için sınırların ötesinde çözümler bulmak zorundadır. Çözüm; uzlaşma içeren konferanslar ile ortak bir yararda buluşup tehlikeyi ortadan kaldırmaktır (Beck, 2019, s. 68-69). Covid-19 salgını

sürecinde ulus devletler kendi içinde ekonomilerini ayakta tutmaya ve virüsü sonlandırmaya çalışsa da uluslarüstü platformlarda görüşmeler yapılmakta ve çözümler üretilmeye çalışılmaktadır. Küresel Covid-19 salgını sonlandırmak için aşının tedarigi ve ülkelere dağılımının nasıl olacağı gündemdeki en sıcak konudur.

Neoliberal devletin girdiği ortaklık biçimleri, küresel bir şekilde sermayeyi korumak için ve meşrulaştırmak için devleti araç olarak kullandı. Riskler, neo-liberal sermaye, devlet koalisyonu ile kurulan iktidarı altüst etmektedir. (Beck, 2019, s. 363). Neoliberal politikaların hızlı ekonomik büyüme getireceği ve kazanımların yoksullar dahil herkese yayılacağına dair inanç Covid-19 salgını ile kendisine bir neden daha ekledi. Çünkü, salgın en fazla yoksulları etkiledi.

Ekonomisi güçlü olmayan ülkeler ekonomi temelli iken, ekonomisi güçlü sanayi ülkeleri büyümenin sürekliliğini garantileme çabası içerisindedir. Covid-19 salgınında güçlü ülkelerde en basit korunma ekipmanlarının, maske, eldivenin olmadığı ve tedariginde sıkıntı yaşandığı görülmüştür. Risk toplumunda mülkün ve paranın değersizleştiğini belirten Beck'in teorisine bir örnektir. Maske virüsten korunurken para virüs karşısında değersizleşmiştir. Para, maskenin tedarigi için önemli bir faktördür. Başka bir ülkeden satın alınabilir. Ancak yaşanan felaket diğer ülkelere maske tedarigi yapamayacak boyutlara ulaştığında para maskeden değersiz olmaya devam edecektir.

Sonuç

Risk toplumu ile ilgili ilk özellik modern toplumun insan eliyle üretilmiş risklerinin insanlara zarar verir hale gelip felaket olarak yaşanmasıdır. Covid-19 salgınının zoonotik virüs kaynaklı olması sebebiyle, insan ürünü imal edilmiş bir risk olmadığı görüşü ile birlikte; nüfus artışı, küreselleşme ile artan sosyal ilişkiler, şehirleşme, doğaya yapılan plansız müdahale, küresel ısınma, fosil yakıt tüketimi, ormanların yok edilmesi, yaban hayatla temasın arttırılması, vahşi hayvanların kötü koşullarda satılması ve tüketilmesi vb. çoklu nedenlerle salgının meydana gelmesinin beklenen imal edilmiş bir risk olduğu kabul edilmektedir. Beck, doğa tehditlerinin kökenleri ve sonuçlarını insanların doğa ile kurduğu yanlış ilişkinin sonucu olarak gördüğünden, toplumsal sorunlar olarak kabul eder. Teoriye göre Covid-19 salgını da imal edilmiş bir risk olarak kabul edilebilir. Beck'in risk toplumu teorisindeki günümüz toplumunun neden risk toplumu olarak nitelenmek gerektiğine yönelik beş tezi de Covid-19 salgını sürecinde yaşanan toplumsal örneklerle çalışmada desteklenmiştir.

Risk toplumu teorisine göre küresel riskin üç ayırt edici özelliği olan mahalsizleşme, hesaplanamazlık, telafi edilemezlik özellikleri Covid-19 küresel salgınında görülmektedir (Ersöz, 2020, s. 536). Yine risk toplumu alt ayrıntıları olarak ele alındığında riskler; mekânsal olarak sınır tanımazlar, zamansal olarak belirsizdir ve toplumsal olarak karmaşık problemler üretir. Covid-19 küresel salgını bu üç alt özelliğide taşımaktadır. Risk toplumu, Covid-19 salgınının sosyal, kültürel ve siyasi yansımalarını anlamak için yararlı bir teoridir. Çünkü Beck'in teorisinden yapılan alıntılardan hareketle verilen güncel örnekler gösteriyor ki küresel salgında yaşananlar teorisinin uygulaması diyebileceğimiz örneklerdir.

Neo-liberal politikaların ürünleri ilerleme, refah, ekonomik büyüme, bilimsel rasyonalizm vb. ile kurduğumuz ilişki insanın özgürlüğünü alıp risk ve zarara vermiş gibi durmaktadır. Modern sanayi toplumunun ekonomi, ilerleme, bilim ile amacı; kirletilmiş hava, su, gıda, hasta insanlar ve belirsizlik içinde kaygılı insanlar olduğunu düşünemeyiz. Ancak geçen yıllarla birlikte dengeler değişti. İnsan kendi eliyle özgürlüğünü bu sefer otoriteye, iktidara değil gözüyle bile göremediği risklere teslim etti. Riskler insanları yöneten ve onların nasıl yaşamaları gerektiği hakkında hiç demokratik olmayan bir tutumla gücünü arttırmaya devam etmektedir. Bunu yaparken teknolojinin gücünden yararlanmayı da ihmal etmemektedir. İnsanlar daha çok gözlenir, daha çok testlerden geçer olmuştur.

Covid-19 küresel bir salgın olduğu için bireyler küresel bir risk kaderinin içindedir. Salgına karşı aldığımız önlem ve verdiğimiz tepkiler evrensel bir benzerlik içermektedir. Virüs hayvandan insana geçmiş olsa da salgını insanlığın toplumsallığı şekillendirecektir. İnsanların kararları, onların risk toplumunun kısa bir ziyaretçisi mi yoksa kalıcı sakinimi olacağını belirleyecektir.

Kaynakça

- Akgül, M., ve Can, E. N. (2020). Risk toplumu bağlamında Covid-19 haberlerine yönelik bir inceleme. *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi*, 17(33), 535-564.
- Akkuş, M. (2020). Koronavirüs ve Covid-19. *Aksaray Üniversitesi Tıp Bilimleri Dergisi*, 1(2), 15-20.
- Bayhan, V. (2020). Küresel salgının anatomisi: İnsan ve toplumun geleceği. M. Özer, A. Özer, C. Korkut (Yay. haz.), *Küresel Salgının Sosyolojisi ve Yeni Normal Dönemde Paradigma Dönüşümü* içinde (ss. 815-836). Türkiye Bilimler Akademisi.
- Beck, U. (2019). *Risk toplumu: Başka bir modernliğe doğru*. (K. Özdoğan ve B. Doğan, Çev. 3.Bs.). İstanbul: İthaki Yayıncılık.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Yeni Koronavirüs (COVID-19), <http://www.fao.org/2019-ncov/en/> Erişim Tarihi: 24.02.2021.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Gıda Fiyat Endeksi Ocak Raporu, <http://www.fao.org/worldfoodsituation/foodpricesindex/en/>. Erişim Tarihi: 27.02.2021.
- Birleşmiş Milletler Gıda ve Tarım Örgütü. (2021). Gıda Fiyat Endeksi Şubat Raporu, <http://www.fao.org/turkey/news/detail-news/tr/c/1378903/>. Erişim Tarihi: 13.03.2021.
- Douglas, M., Katikireddi, S. V., Taulbut, M., McKee, M., ve McCartney, G. (2020). Mitigating the wider health effects of covid-19 pandemic response. *Bmj*, 369. 1-6 <https://www.bmj.com/content/369/bmj.m1557> adresinden erişildi.
- Ersöz, A. G. (2020). Covid-19 salgını özelinde Ulrich Beck'in "Risk Toplumu" ile Anthony Giddens'in "Geç Modernite" kavramlarını yeniden düşünmek. *Electronic Turkish Studies*, 15(6). 525-538.
- Dryhurst, S., Schneider, C. R., Kerr, J., Freeman, A. L., Recchia, G., Van Der Bles, A. M., ... ve van der Linden, S. (2020). Risk perceptions of COVID-19 around the world. *Journal of Risk Research*, 23(7-8), 994-1006. <https://www.tandfonline.com/doi/full/10.1080/13669877.2020.1758193> adresinden erişildi.
- Ferreira, C. M., Sá, M. J., Martins, J. G., ve Serpa, S. (2020). The COVID-19 contagion-pandemic dyad: A view from social sciences. *Societies*, 10(4), 77. <https://www.mdpi.com/2075-4698/10/4/77> adresinden erişildi.
- Galanakis, C. M. (2020). The food systems in the era of the coronavirus (COVID-19) pandemic crisis. *Foods*, 9(4), 523. <https://www.mdpi.com/2304-8158/9/4/523> adresinden erişildi.
- Gordo, O., C. ve Antó, J. (2020). COVID-19: The disease of the anthropocene. *Environmental Research*, Volume 187(1-3), 109683. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7227607/> adresinden erişildi.
- Koronavirüs Eşitsizliği Derinleştirirken Eşitsizlik Yayılmasını Kötüleştiriyor, <https://www.nytimes.com/2020/03/15/world/europe/coronavirus-inequality.html>. Erişim Tarihi: 02.03.2021.
- Maldonado, A., M. (2020). COVID-19 as a global risk: Confronting the ambivalences of a socionatural threat, 10 (4), 92. doi: 10.3390 / soc10040092
- Sayın, V. ve Bozkurt, V. (2020). Pandemiye küresel kentte yaşamak - İstanbul'un Covid-19 deneyimi. Demirbaş D., Bozkurt V., Yorgun S. (eds.). *Covid-19 Pandemisinin Ekonomik, Toplumsal ve Siyasal Etkileri*, İstanbul Üniversitesi Yayınevi, E-ISBN: 978-605-07-0729-8 DOI: 10.26650/B/ SS46.2020.005.
- Sınıf Farkının Etkisi: Koronavirüs Yoksul Semtler ve İlçelerde Daha Hızlı Yayılıyor, <https://onedio.com/haber/sinif-farkinin-etkisi-koronavirus-yoksul-semtler-ve-ilcelerde-daha-hizli-yayiliyor-913987>. Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Türkiye İstatistik Kurumu (TÜİK). (2020). Yaşam Memnuniyeti Araştırması, <https://data.tuik.gov.tr/Bulten/Index?p=Yasam-Memnuniyeti-Arastirmasi-202037209#:~:text=T%C3%BCrkiye'nin%20%48%2C,y%C4%B1%20%14%2C5%20oldu>.
- Türkiye İş Bankası. (2021). Haftalık Bülten Şubat 2021/5. https://ekonomi.isbank.com.tr/contentmanagement/Documents/tr02_haftalik/2021/EFB_20210201.pdf. Erişim Tarihi: 01.03.2021.
- Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası. (2021) Enflasyon Raporu 2021- I (28 Ocak 2021) <https://www.tcmb.gov.tr/wps/wcm/connect/TR/TCMB+TR/Main+Menu/Yayinlar/Raporlar/Enflasyon+Raporu/2021/Enflasyon+Raporu+2021+-+I>. Erişim Tarihi: 01.03.2021./
- Van Bavel, J. J., Baicker, K., Boggio, P. S., Capraro, V., Cichocka, A., Cikara, M., ... & Willer, R. (2020). Using social and behavioural science to support COVID-19 pandemic response. *Nature human behaviour*, 4(5), 460-471. <https://www.nature.com/articles/s41562-020-0884-z>. adresinden erişildi.
- Van Dorn, A., Cooney, R. E., & Sabin, M. L. (2020). COVID-19 exacerbating inequalities in the US. *Lancet (London, England)*, 395(10232), 1243. <https://www.ncbi.nlm.nih.gov/pmc/articles/PMC7162639/> adresinden erişildi.
- Vidal, J. (2020). Destroyed habitat creates the perfect conditions for coronavirus to emerge. *Scientific American*, 18. 1-13 <https://dtnetwork.org/wp-content/uploads/2020/04/covid-19-related-to-destruction-of-planet.pdf>. adresinden erişildi.